

sociálně či politicky). Místo toho je transnacionalismus definován jako proces, pomocí něhož migranti vytvářejí sociální sítě a sociální pole, která spojují zemi jejich původu se zemí, v níž se nově usídlili. Transnacionální teorie pak v první řadě zpochybňuje, že migranti jsou lidmi bez historie, kteří se v procesu adaptace plně integrují do majoritní společnosti. Ve skutečnosti je množství současných migračních pohybů výsledkem ustanovení transnacionálních sítí přistěhovaleckými komunitami, které vytvářejí, udržují a reprodukují vazby se zdrojovou zemí, čímž ulehčují samotnou migraci a adaptaci na nové prostředí. „Transnacionální migranti“ jsou popisováni jako lidé, kteří žijí dva životy, běžně hovoří dvěma jazyky, mají dva domovy (ve zdrojovém a cílovém prostředí) a jejich ekonomické aktivity přesahují hranice jednotlivých států. Adaptace migrantů do nového sociálního prostředí tudíž v drtivé většině případů nevede k zprerhání sociálních sítí se zemí původu. Ta navíc zůstává zdrojem kulturní a sociální identifikace, zatímco cílová země především zdrojem ekonomické podpory a často i občanských práv.⁵⁹

Etnicita

Etnicita je mnohovýznamový pojem užívaný ve společenských vědách, kterým buď označujeme soubor charakteristik vyjadřujících příslušnost jedince k etniku případně etnické skupině, nebo vědomí či pocit sounáležitosti s etnicky definovanou kolektivitou. Nejednoznačnost obsahu plyne ze složitosti a proměnlivosti kulturní a sociální reality, čímž je vyloučeno jasné definování a jednotné užívání termínu. Etnicita bývá definována jako komplexní a dynamický znakový systém vzájemně a trvale se ovlivňujících prvků, které vznikají, reprodukují se a zanikají v kultuře a ve společnosti. V tomto smyslu je etnicita nástrojem diferenciací lidstva na skupiny. Poprvé byl tento termín použit na počátku 40. let 20. století ve Spojených státech amerických pro označení faktu, že se jedinec považuje za

---

⁵⁹ Szaló, C.: Transnacionální migrace. Proměny identit, hranic a vědění o nich, Brno 2007, s. 105–139.

člena určité etnické skupiny nebo je za něj považován svým okolím. Na sklonku 20. století se termín nejčastěji používá k označení kulturní alokace jedince v čase a prostoru, jejímž smyslem je konstruování statutu, který hraje významnou roli v podílu na moci nebo přerozdělování zdrojů. Protože je etnicita dimenzí identity, je plné získání statutu ve skupině možné jen identifikací jedince s ní. Pojem etnicita se zejména v médiích vyznačuje i zdánlivou jednoznačností. Nejčastěji o něm slyšíme v souvislosti s etnickou hudbou, etnickým uměním, etnickými pokrmy, etnickými šperky. Vedle toho lidé s hrůzou sledují v televizi etnické konflikty nebo s rozpaky hledí na počínání etnických menšin ve svém národním státě. Ovšem málokdo ví přesně, co tento termín znamená. Rozšířeným omylem je, že utvořené etnické hranice vždy oddělují různé „kultury“. Toto tvrzení platí pouze, když se kulturní diference ukáže být vhodným nástrojem rozhraní neboli motivem, který se při procesu konstituování symbolické hranice hodí. V některých případech etnická hranice odděluje původně kulturně shodné entity a v jiných případech mezi kulturně odlišnými celky není etnická hranice vůbec ustanovena. Obecně lze říci, že kategorie etnicity bývá často využívána k interpretaci společenských jevů, které postrádají etnické příznaky. Různé tendence a konflikty politických či mocenských elit bývají chápány jako konflikty etnické. Chování lidí často posuzujeme podle jejich etnické příslušnosti, ačkoliv je mnohdy motivováno sociálními podmínkami. V rámci myšlenkových proudů multikulturních studií je etnicita vnímána jako univerzální princip členění lidských populací v čase i prostoru. Problematická tendence vysvětlování různých komplexních událostí většinou sociálního, historického a politického charakteru prostřednictvím všeobjímající kategorie etnicity bývá označována jako „eticizace“. Důsledky mohou vést k pomyslnému oddělování původně nerozlišených populací nebo k prohlubování existujících společenských distinkcí, neboli k pravému opaku úsilí, ke kterému směřuje současné pojetí mezikulturního vzdělávání. Jedním z cílů mezikulturního vzdělání v postmoderním světě by měla být deeticizace našeho pohledu na svět.

Etnická skupina

Termínem se rozumí kulturně definovaná skupina, jejíž členové k ní sdílejí pocit příslušnosti na základě převážně kulturních znaků. Těmi se reálně nebo domněle odlišují od jiných stejně definovaných skupin, jejichž příslušníky jsou také jako členové jisté etnické skupiny vnímáni. Podstatou příslušnosti k etnické skupině je identifikace jedinců se specifickou kulturou na základě jejich skutečného nebo domnělého původu, popřípadě na základě volby. Mezi charakteristiky etnické skupiny patří především velké množství společně sdílených znaků (např. jazyk), úzký vztah členů v čase a prostoru, společná historická zkušenost, větší míra komunikace uvnitř skupiny, udržování etnických a kulturních hranic.

Způsob, jakým se etnické skupiny odlišují, závisí spíše na konkrétním kontextu než na obecné definici. Skupina tedy není jednotkou reálnou, ale jednotkou pomyslnou a konstruovanou. Na základě tzv. etnicity se členové etnické skupiny buď sami vědomě odlišují od členů jiných etnických skupin, nebo jsou jako odlišní identifikováni. Důležitým prvkem je symbolicky vyjádřená sounáležitost a odlišnost („my – oni“). Etnická skupina užívá určitého jména a je určitým jménem označována. Odlišnost skupin je v jejich vzájemném kontaktu utvářena a udržována. Etnická skupina si zachovává svou kontinuitu i přes významné změny jednotlivých kulturních prvků, jako jsou jazyk, zvyky, způsoby obživy.

Historicky dochází k procesu vydělování etnických skupin (etnogenezi), nebo naopak k jejich asimilaci v důsledku vzájemných a trvalých kulturních kontaktů odlišných etnických skupin. V moderní společnosti vyvolávají tyto procesy především industrializace, urbanizace a migrace. Národ je pojem pro jiný, avšak příbuzný druh kolektivní identity, protože i příslušníci národa jsou nositeli určité etnicity. Národní stát je do značné míry mocenským monopolem dominantní skupiny definované jako národ. Problémem se pak stává vztah mezi etnickými skupinami a státem, který může být symbiotický, ale i konfliktní. Členové etnických skupin mohou být na základě etnické

příslušnosti vylučování z okolní společnosti. Jsou tak nedobrovolně omezováni a znevýhodněni v dělbě práce, přístupu ke vzdělání, moci a bohatství oproti dominantní etnické skupině.

Etnografická skupina

Etnografickou skupinou se rozumí část národa nebo etnika, která se může vyznačovat jak zvláštními rysy jazyka (např. dialekt), tak specifickými kulturními prvky (zvyky, architektura, kroje). Většinou kompaktně obývá nevelké území. Obecně lze říci, že všechny členy konkrétní skupiny spojuje vědomí historické a kulturní sounáležitosti, které členové skupiny (nebo sousedních skupin) zdůvodňují podobnostmi jazyka, původem, užíváním stejných kulturních předmětů a společným názvem. Pojem byl definován v 70. letech 20. století v bývalém Československu.

Etnikum

Souhrnné označení lidí, kteří mají stejnou etnicitu a sdílejí totéž etnické vědomí, čímž se odlišují od jiných jedinců a skupin. Sjednocujícími a poznávacími rysy jsou zejména jazyk, náboženství či rasa, ale určujícím znakem je etnické sebeuvědomění. Termín je používán jako synonymum anglického pojmu ethnic group (etnická skupina). Základní charakteristikou etnika je etnicita, jejíž terminologická nejednoznačnost způsobuje rozpory i v jednoznačném a obecně přijatelném vymezení etnika. Od 90. let 20. století se většina badatelů přiklání k dynamickému chápání etnicity, jejímž konstitutivním znakem není kulturní obsah, ale pocit příslušnosti, založený především na etnickém vědomí. Etnikum není obyčejně organizačně ani prostorově homogenní, protože bývá tvořeno etnickými společenstvími různého typu (národ, etnická skupina, etnická menšina) a zahrnuje i ty, kteří se z nějakého důvodu ocitli mimo původní společenství. Kontinuita etnika v čase je zaručena reprodukcí systému jeho etnicity bez ohledu na případné změny jednotlivých znaků (jazyka, náboženství) u celého etnika či jeho součástí.

Identita

Identita je jednou ze základních podstat člověka. Na její formování má vliv množství faktorů. Počínaje biologií, přes sexualitu, gender, věk, generační příslušnost, rasu, kulturu až po sociálně-ekonomické a politické vlivy. Identita je produktem sociálních struktur existujících nezávisle na jedinci. Jedinec si identitu vytváří buď aktivně na základě svého jednání a chování, nebo pasivně svým narozením do určitých struktur. Identita je vždy mnohvrstevná a proměnlivá. Uchopení a definice identity by tudíž nemusely být „jen“ cílem zkoumání, ale i východiskem v procesu budování sebeuvědomění a subjektivity. Identita představuje pocit totožnosti jedince se sebou samým. Tento pocit se buduje při ontogenetickém vývoji. Klíčová období přicházejí v batolecím období (přibližně kolem tří let věku) a následně v pubertě. V těchto fázích vývoje si dítě uvědomuje svoje jedinečné znaky prostřednictvím neshod s okolím. Konflikty slouží k ověřování hranic, které oddělují dítě jako samostatnou bytost od ostatních. Uvědomování si své osobní výjimečnosti v porovnání s druhými lidmi, kteří jsou viděni jako svébytné a odlišné osoby, je jednou z charakteristik identity. Druhou je pak kontinuita, která člověku dovoluje vnímat se jako stále tentýž, ačkoliv se v řadě oblastí proměňuje. Pro samotné vědomí sebe sama je však pravděpodobně nejpodstatnější vystupování a vnímání jedince v interakcích s druhými. Sociální identita je udělení totožnosti nově příchozímu (novorozenec, cizinec) do skupiny. Platí univerzálně a je společná všem lidským kulturám. Nově příchozí musí být zařazen do sociální struktury, aby se mohl podílet na kontinuitě kultury a každodenních aktivitách. Napříč časem a prostorem se setkáváme s rituály, které vítají nově příchozího na svět a začleňují jej do lidského společenství. Ústředním motivem bývá přeměna z tvora „před-lidského“ v „kulturní“ bytost, tedy odloučení od předchozího statutu a přijetí mezi příslušníky konkrétního sociokulturního systému. Tato změna je doprovázena pojmenováním, kulturními úpravami lidského těla (propichování uší, obřízka, tetování) a přidělením různých

sociálních statutů. Společenská identita je vymezena na základě příbuzenství, tedy uznání sociálního vztahu, který nemusí vždy souviset s biologickým příbuzenstvím. Významnou položkou identity bývá příslušnost k náboženské pospolitosti (obřad, iniciace). V křesťanském kulturním okruhu zmiňme instituci kmotrovství jako nepokrevního příbuzenství, které je významným aspektem duchovního života i sociální pojistkou. Některé aspekty sociální identity se v průběhu života mění (iniciační obřady, přechodové rituály), jiné jsou spíše stabilní.

Akulturace

Akulturací se rozumí kulturní a sociální změna způsobená přímým a dlouhotrvajícím stykem mezi společnostmi, přijetí cizí kultury nebo jejích částí či jednotlivých prvků. Pojem akulturace zavedli v roce 1935 američtí antropologové Melville Herskovits, Ralph Linton a Robert Redfield. Podle jejich pojetí akulturace zahrnuje proces změn v kulturních vzorech různých, dříve autonomních společností, jež se dostaly do těsného, stálého kontaktu. Na úrovni jednotlivce akulturace vystupuje jako proces sociálního učení. Antropologové a sociologové se při studiu akulturace nejprve zaměřovali na kulturní kontakty moderních a tradičních společností za předpokladu asymetrického vztahu obou kultur, tedy ovládající a ovládané. Empirické výzkumy sledují proces akulturace od vzájemného poznávání a konfrontace kultur přes výběr a přejímání nových prvků, který vede k přestavbě původního sociokulturního systému. Studují průběh, metody, prostředky, okolnosti a důsledky kulturní změny, která může vyústit v obohacení dosavadní kultury, v novou kvalitu, ale i ve ztrátu identity pod dominantním cizím vlivem.

Národní stát

Teritoriální politická organizace společnosti, která odvozuje svoji legitimitu z politické vůle moderního národa. V ideálním případě představuje stát, který je obýván občany pouze jedné národnosti (bez národnostních menšin)

a soustřeďuje na svém území pokud možno všechny příslušníky této národnosti. Tento typ státu se ale téměř nevyskytuje. Ve většině případů realizuje většinová populace své politické představy také vůči menšinám, které považuje za cizorodý element a jež se snaží integrovat či asimilovat do státně-politického národa. Vzorem pro většinu národních států se stala Francouzská republika konce 18. století se svým Národním shromážděním a národní armádou jakožto výrazem svrchovanosti politického národa. Ve Francii, ale třeba i ve Spojených státech amerických to vedlo k široce akceptovanému a přijímanému ztotožnění národa a státu. Většina národních států západní a severní Evropy vznikla pozvolnou modernizací politických struktur bez velkých změn státních hranic. Opakem byly mnohonárodní říše střední, východní a jihovýchodní Evropy, na jejichž území vzniklo po 1. světové válce množství národních států, kde byla ovšem oficiální koncepce v rozporu s národnostním složením. Nástupnické státy byly národními státy jen svým pojetím, nikoli národnostním složením. Otázka národnostních menšin pak udávala tón celé meziválečné éře.

Národnost

Národností se zpravidla rozumí příslušnost jednotlivce k určitému národu (přičemž národ je chápán jako historicky vzniklé společenství lidí se společnou kulturou, tradicemi, jazykem a územím). Národnost se běžně určovala podle místa narození (případně místa prožitého dětství) či podle původu rodičů (zejména matky). V našem prostředí bývá národností myšlena nejčastěji příslušnost jednotlivce k národu, což může být vykládáno dvojím způsobem. Buď se jedná o faktickou existenci jednotlivců v rámci národního kolektivu (nepatří sem vystěhovalci), nebo se příslušnost jednotlivce k národnímu kolektivu uplatňuje pouze ve sféře myšlení (v tomto případě by do národního kolektivu patřili i vystěhovalci a všichni ti, kteří se k národnímu kolektivu přihlásí). V dobách existence SSSR byla za národnost označována etnická skupina, jíž z různých důvodů chybí některé znaky nutné k tomu, aby mohla být považována za národ. Sovětská věda

dělila historický vývoj etnických skupin do tří stupňů, které odpovídaly třem vývojovým sociálně-ekonomickým stadiím. Prvním byl kmen, zahrnující předtřídní a raně třídní společnosti, druhým stupněm právě národnost, označující etnické skupiny tzv. třídní společnosti do konce období feudalismu, a třetím moderní novodobé národy v epoše kapitalismu a budovaného socialismu. Tato koncepce díky svému rozšíření v rámci komunistického bloku výrazně ovlivnila jednotlivé domácí tradice.

Do přelomu 18. a 19. století (do období konstituování novodobých moderních národů) převažovaly u drtivé většiny evropského obyvatelstva identity vázané na oblast jejich původu (např. šlechtická panství). Jedinou „nadregionální“ identitu představovalo náboženství. Vymezení se vůči sousedovi, sousední vesnici či sousednímu regionu určovalo způsob jejich chování i jednání. Výrazná změna nastala v období průmyslové revoluce, která s sebou mimo jiné přinesla do té doby nepoznané migrace obyvatelstva. Rostoucí počet městského obyvatelstva změnil dynamiku společenských procesů. Modernizace společnosti vedla ke vzniku a rozvoji identit, které překračovaly lokální rámec. Větší a anonymní skupiny obyvatel získávaly nové kolektivní identity především na bázi jazykové příbuznosti. Ty se v drtivé většině vymezovaly vůči stávajícím politickým strukturám a hlásily se o své místo na slunci. Historií podpořené hledání i „vymyšlení“ tradic mělo za cíl konstituování osobité národní identity.

Dichotomie mezi národností a státní příslušností či mezi loajalitou vůči národu nebo státu hrála významnou roli např. v meziválečném Československu, které se definovalo jako národní stát. Ve skutečnosti se jednalo o stát mnoha národnostních menšin, u kterých stála loajalita vůči národnosti před loajalitou vůči státu (u většiny z nich). Při prvním sčítání obyvatelstva za první republiky se za hlavní znak určující národnost osob považoval mateřský jazyk. Fakticky bylo ponecháno na občanovi, jakou národnost si zvolí z uznaných národnostních menšin žijících v zemi. Při dalším sčítání byl určujícím faktorem národnosti pouze mateřský jazyk. Po 2. světové válce hrála národnost v rámci zemí tzv. východního bloku stále

důležitou roli. Jedinec se mohl rozhodnout pro národnost bez ohledu na jazyk, kterým hovořil (ať už mateřský či obcovací). Od 90. let 20. století stát nechával v otázce národnosti svým občanům volnou ruku. Změna byla důkazem, že instituce začaly vnímat tuto kategorii jako záležitost čistě subjektivního rázu. Národnost přestala hrát roli i v oficiálních úředních dokumentech. V dnešních cestovních pasech a občanských průkazech údaje o národnosti chybí. V současné postmoderní době ztratila národnost (z hlediska státu) výrazně na významu. Národnost již není otázkou původu (krve), ale svobodnou volbou jednotlivce. Z pohledu dnešních politických elit je klíčovým pouze údaj o státní příslušnosti a není v zájmu států nutit jakýmkoliv způsobem své občany k jednotě státní příslušnosti a národnosti.

Národnostní menšina

Nejčastěji se jedná o skupinu osob téže národnosti, která žije v prostředí většinové populace. Rovněž se může jednat o skupinu osob, která je na daném území početně v menšině, ale v jiném státě (zpravidla sousedním) tatáž národnost tvoří právě většinovou populaci.

Definice národnostní menšiny není v jednotlivých státech Evropy jednotná. V České republice je za národnostní menšinu považováno společenství občanů České republiky žijících na území státu, kteří se odlišují od ostatních občanů, zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a zároveň za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky vytvořilo.

Trvalou součástí politického života řady moderních společností jsou otázky spojené s existencí národnostních menšin. Základním předpokladem studia politických, ekonomických, kulturních a sociálních vztahů je vymezení pojmu menšina (minorita). Termín menšina má v politické teorii i praxi mnoho významů, které se navíc u jednotlivých autorů definičně výrazně odlišují. Status menšiny obsahuje obtížně definovatelné „vyloučení“ z

plnohodnotného podílení se na životě celé společnosti. Komise pro lidská práva Organizace spojených národů záhy po svém ustavení definovala menšinu jako nevládnoucí skupiny obyvatelstva, které se vyznačují stabilními etnickými, náboženskými nebo jazykovými tradicemi, jimiž se odlišují od ostatních obyvatel a jež si přejí zachovávat. Jako skupiny musejí sdružovat dostatečně velký počet osob, aby mohly být uvedené znaky zachovávány a dále rozvíjeny. Příslušníci menšin musí být navíc loajální vůči státu, jehož jsou právoplatnými občany. V 80. letech 20. století byl obsah pojmu dále upřesněn. Jde o skupinu obyvatel, která tvoří početní menšinu v nedominantní pozici uvnitř státu, disponuje etnickými, náboženskými nebo jazykovými charakteristikami (odlišnými od charakteristik většiny obyvatel), mající vědomí vzájemné solidarity, motivované kolektivní vůlí přežít. Jejím cílem je dosažení rovnosti s většinou, jak ve skutečnosti, tak i podle zákona.

Vznik nových tzv. národních států v Evropě po 1. světové válce je možné zjednodušeně považovat za počátek „období národnostních menšin“. Systém specializovaných právních a politických postupů, které měly prostřednictvím Společnosti národů „chránit“ národnostní menšiny, naprosto ztroskotal. Ukázalo se v plné nahotě, že mnohamilionové národnostní menšiny dokázaly naprosto paralyzovat život jednotlivých států. Menšinová politika pak výraznou měrou přispěla k tragickým událostem, které vyústily ve 2. světovou válku. Paradoxem menšinové politiky je skutečnost, že se navenek jeví jako vnitřní záležitost jednotlivých států (školství, jazyk u soudů, úřady), ale ve skutečnosti jde o strukturální problém mezinárodní politiky, protože v sázce je skoro pokaždé politický status celého národa a státu v mezinárodním systému.

Nevyjasněnost a nejednotnost vymezení obsahu a limitů platnosti pojmu sebeurčení jak v rovině národnostních menšin, tak v rovině politických systémů, vede mnohé státní a nadstátní politické subjekty k rozhodnutím, jejichž důsledky mohou být diametrálně odlišné od původně zamýšlených. Proto je i do budoucna mimořádně naléhavým úkolem historiků, právníků,

ekonomů a politologů nalezení a zdůvodnění reálné a účinné varianty řešení vzájemných vztahů národnostních minorit a majorit jak uvnitř jednotlivých států, tak ve společenstvích nadstátního typu (např. Evropská unie).

Shrnutí

Všechny definované pojmy etnické teorie odrážejí soudobý teoreticko-metodologický pohled na problematiku, která patří k nejdynamičtějším složkám lidské existence.

Odkazy

<http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/resources/periodicals/diversities/>

<http://antropologie.zcu.cz/>

<http://caat.cz/>

Literatura

Azmeh, A. – Fokas, E. (eds.): Islam in Europe: Diversity, Identity and Influence, Cambridge 2007.

Bourdieu, P.: Teorie jednání, Praha 1998.

Eriksen, T. H.: Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě, Praha 2007.

Malina, J. a kol.: Antropologický slovník aneb co by mohl o člověku vědět každý člověk, Brno 2009.